

УДК [159.942.5:355.01(477:470)]:615.851
DOI: 10.31732/2663-2209-2025-78-530-543

ДИСКУРС ІДЕНТИЧНОСТІ У РЕЛЯЦІЙНОМУ ПІДХОДІ

Іван Данилевський

Аспірант кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, danylevskyyia@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9311-0729>

THE DISCOURSE OF IDENTITY IN THE RELATIONAL APPROACH

Ivan Danylevskyyi

PhD student, Department of Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine", danylevskyyia@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9311-0729>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ідентичності як дискурсивного утворення в межах реляційного психоаналізу та інтерсуб'єктивної теорії. Актуальність. Сучасна психотерапевтична практика в українському суспільному контексті спрямована на вирішення проблем кризи ідентичності, фрагментації Я та наслідків травматичного досвіду, зокрема, військових подій. Це зумовлює потребу в нових теоретичних рамках для розуміння формування і зміни ідентичності в аналітичному процесі. Мета дослідження полягає у концептуалізації ідентичності як дискурсу, що співтвориться аналітиком і аналізантом у просторі інтерсуб'єктивної психології. Методологія. Дослідження ґрунтується на теоретичному аналізі та синтезі сучасної психоаналітичної літератури і філософських напрацювань з проблеми ідентичності. Застосовано порівняльно-аналітичний метод для зіставлення есенціалістичних і конструктивістських поглядів на природу Я та його розвиток. Для ілюстрації положень статті використано клінічні випадки з психотерапевтичної практики автора. Результати. Обґрунтовано, що ідентичність у психоаналітичному процесі не є фіксованою внутрішньою структурою, а виникає та трансформується у діалогічній взаємодії та несвідомому обміні значеннями між учасниками психотерапії. Реляційне позасвідоме (інтерсуб'єктивний "аналітичний третій") постає як спільний простір, в якому розгортається дискурс ідентичностей, включаючи взаємні проєкції, ідентифікації та створення наративів про себе. Висвітлено теоретичну новизну такого підходу: перегляд традиційних уявлень про цілісне «Я» на користь динамічної множинності самостей, що проявляються залежно від відносин. Висновки. Визначено, що розуміння ідентичності як дискурсивного процесу дозволяє гнучкіше підходити до терапевтичних тупиків та криз, пов'язаних з питаннями самовизначення пацієнта. Це створює можливості для спільного з клієнтом переосмислення його наративів, інтеграції конфліктних аспектів особистості та відновлення цілісності Я. Перспективи. Отримані результати відкривають простір для подальших досліджень у напрямку поєднання психоаналітичних і дискурсивних методів вивчення ідентичності, а також для розробки клінічних підходів, спрямованих на роботу з кризами ідентичності та посттравматичними розладами у рамках реляційного підходу.

Ключові слова: ідентичність, дискурс ідентичності, реляційний психоаналіз, інтерсуб'єктивність, аналітичний третій, психоаналітичний процес.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0, бібл.: 37

Abstract. This article explores identity as a discursive construct within the framework of relational psychoanalysis and intersubjective theory. Relevance. Contemporary psychotherapeutic practice in the Ukrainian social context increasingly addresses issues of identity crisis, ego fragmentation, and the consequences of traumatic experiences—particularly those linked to military events. This calls for new theoretical frameworks to understand how identity is formed and transformed within the analytic process. Objective. The aim of the study is to conceptualize identity as a discourse co-constructed by the analyst and the analysand within the intersubjective psychological space. Methodology. The research is based on theoretical analysis and synthesis of contemporary psychoanalytic literature and philosophical approaches to the problem of identity. A comparative-analytical method is used to contrast essentialist and constructivist perspectives on the nature and development of the self. Clinical vignettes from the author's therapeutic practice are employed to illustrate key concepts. Results. The study substantiates that identity in the psychoanalytic process is not a fixed internal structure but arises and transforms through dialogical interaction and unconscious

meaning-making between therapist and patient. The relational unconscious (the intersubjective «analytic third») is presented as a shared space in which identity discourse unfolds, including mutual projections, identifications, and the co-creation of self-narratives. The article highlights the theoretical innovation of this approach: it reconsiders traditional notions of a unified «self» in favor of a dynamic multiplicity of self-states that emerge in relational contexts. Conclusions. Understanding identity as a discursive process allows for more flexible therapeutic engagement with impasses and crises related to self-definition. This opens up the possibility for jointly reinterpreting the patient's narratives, integrating conflicting aspects of personality, and restoring a sense of self-coherence. Perspectives. The findings lay the groundwork for further research integrating psychoanalytic and discursive methods in identity studies, as well as for developing clinical approaches aimed at working with identity crises and post-traumatic disorders within the relational paradigm.

Keywords: *identity, identity discourse, relational psychoanalysis, intersubjectivity, analytic third, psychoanalytic process.*

Formulas: 0; **fig.:** 2; **tabl.:** 1; **bibl.:** 37

Постановка проблеми. Поняття ідентичності належить до фундаментальних категорій психології та психоаналізу, однак його розуміння значно змінюється з розвитком теоретичних підходів. Класичний психоаналіз розглядав ідентичність як відносно сталу внутрішню структуру, сформовану внаслідок дитячих ідентифікацій та конфліктів (Erikson, 1959; Freud, 1929). Надалі теорія об'єктних стосунків та его-психологія фокусувалися на інтеграції часткових ідентичностей у цілісне Я, досліджували порушення ідентичності при патології особистості тощо (Kernberg, 2006). Проте сучасний зсув до реляційного та інтерсуб'єктивного підходів вимагав переосмислення самого поняття ідентичності. У міжособистісному просторі психотерапії особистісна ідентичність розглядається не як фіксована субстанція, а як процес, що розгортається у взаємодії аналітика й аналізанта. Це узгоджується з постмодерними конструктивістськими уявленнями про Я як таке, що співтвориться через дискурс, комунікацію та наративи (Benjamin, 2018; Cushman, 2019). Актуальність вивчення ідентичності як дискурсивного феномену особливо зросла в умовах сучасних суспільних криз та війни: травматичний досвід, вимушені зміни соціальних ролей і цінностей призводять до фрагментації образу себе, втрати почуття цілісності та тяглості життя. У таких умовах психотерапевтична допомога потребує нових теоретичних орієнтирів для розуміння та відновлення ідентичності пацієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідентичність як предмет

дослідження в психології та психоаналізі поставала під різними кутами зору. Засновник поняття ідентичності у психоаналізі, Е. Еріксон, розглядав її як результат успішного розв'язання психосоціальних криз на різних стадіях розвитку, що забезпечує відчуття цілісності й тяглості особистості (Erikson, 1959). Більш пізні дослідники акцентували увагу на внутрішній єдності Я і описували, як порушення ідентичності проявляються при нарцисичних та межових розладах (Kernberg, 2006; Kohut, 1971). Водночас у межах гуманістичної та екзистенційної думки (Е. Фромм, В. Франкл) наголошувалося на пошуку автентичного себе та смислу життя як основи цілісної ідентичності.

Становлення реляційного психоаналізу (Mitchell, 1988; Aron, 1996) та інтерсуб'єктивної теорії (Stolorow et al., 2002) змістило фокус з внутрішньопсихічних структур на міжособистісний контекст. Згідно з цими підходами, позасвідомі процеси розгортаються у взаємодії двох суб'єктів, формуючи «реляційне позасвідоме» або спільний афективно-смісловий простір (Benjamin, 2018; Gerson, 2004; Ogden, 2020). У полі взаємності ідентичність стає співзалежною: особистісні зміни виникають через досвід відносин та взаємного впливу. Ці теоретичні здобутки заклали основу для нового погляду на ідентичність: як на феномен, що народжується «між» – у просторі взаємодії та дискурсу двох людей.

Варто зазначити, що дослідження ідентичності як динамічного, реляційно обумовленого утворення все ще перебуває

на стадії жвавих дискусій. Хоча уявлення про множинності самостей та нарративної ідентичності усталілися у психологічних теоріях (Bromberg, 1998; McAdams, 1997), бракує єдиного підходу, який би інтегрував психоаналітичну теорію ідентичності з дискурсивним аналізом терапевтичної взаємодії. Невирішеними залишаються питання: як саме несвідомий комунікативний процес у діаді (реляційне позасвідоме) формує переживання себе у пацієнта; яким чином аналітик може сприяти реконструкції нарративу ідентичності клієнта при його кризі чи розпаді; де проходить межа між особистісними змінами пацієнта та впливом спільного аналітичного поля. На розв'язання цих аспектів, що складають наукову проблему, і спрямовано цю статтю.

Формулювання цілей статті. Мета публікації – проаналізувати дискурс ідентичності у психоаналітичному процесі та обґрунтувати концепцію ідентичності як спільно конструйованого феномену в реляційному підході.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний реляційний підхід у психоаналізі радикально переосмислює природу людської ідентичності, висуваючи на перший план її інтерсуб'єктивний, контингентний і множинний характер. Ідентичність більше не розглядається як фіксована сутність або ізольоване «Я», що існує незалежно від інших; навпаки, вона постає як дискурс – тобто як процесуальне утворення в просторі міжсуб'єктивних взаємодій, мовних і культурних практик, співвіднесених із владними відносинами та історичним контекстом. Такий підхід формується на перетині психоаналітичної теорії ідентичності та глибоких філософських інтуїцій, розвинених у працях Г. Гегеля, М. Гайдеггера, Л. Вітгенштайна, М. Фуко, Ж.-П. Сартра, Ю. Крістевої, Е. Левінаса, Ж. Дельоза та інших мислителів. Реляційні автори – зокрема Д. Бенджамін, С. Мітчелл, Ф. Бромберг, А. Гарріс і Д. Девіс – інтегрували ці філософські ідеї у свої теоретичні побудови, наголошуючи на тому, що

ідентичність формується у стосунках: між селф та Іншим, між множинними станами самості, між індивідом та соціальним дискурсом. Нижче розглянемо ключові аспекти дискурсу ідентичності в реляційному підході: інтерсуб'єктивну природу самості та феномен визнання; множинність і контингентність «Я»; роль енактментів (розігрувань) у співконструюванні ідентичності; а також критику владних механізмів та мовних ігор, що впливають на конституювання суб'єкта.

Інтерсуб'єктивність і визнання: становлення ідентичності через Іншого. Ідентичність людини виникає і розвивається в просторі *між* людьми, стосунках «Я–Інший». Ідея про те, що самосвідомість формується завдяки **визнанню** з боку іншої самосвідомості, була вперше чітко сформульована Г. Гегелем. Описуючи діалектику пана і раба, Г. Гегель показав, що **прагнення бути визаним** є фундаментальною рисою духу: кожна самість потребує, щоб інша самість підтвердила її як автономний центр досвіду. Без взаємного визнання самосвідомість залишається нестабільною, «непевною», оскільки лише інший суб'єкт може надати нам статус суб'єкта в його очах (Brandom, 2007). Ця гегелівська інтуїція – «бути собою через іншого» – принципово важлива для інтерсуб'єктивного повороту в психоаналізі.

Реляціоністи розвинули гегелівську тему визнання, наголошуючи на *двобічності* та взаємності цього процесу. Так, Д. Бенджамін стверджує, що **інтерсуб'єктивність слід визначати як стосунок взаємного визнання**, в якому кожна особа переживає іншу як «подібний суб'єкт» – інший розум, з яким можна розділити почуття («felt with»), і який водночас зберігає свій окремий центр переживання. Вона зазначає, що розвиток здорової ідентичності можливий лише через **діалогічний баланс** між самоствердженням і визнанням іншого (Benjamin, 1988). Кожна особистість прагне бути автономною і впливати на світ, «бути

діячем», але, разом з тим, бути визнаною іншими як цінна та незалежна. Конфлікт між цими полюсами – це непереборна напруга, яку доводиться постійно врівноважувати у стосунках. Справжня трудність полягає в тому, щоб визнати, що об'єкт наших почуттів, потреб, дій і думок насправді є іншим суб'єктом, рівноправним центром буття (Benjamin, 1988). Ми схильні сприймати інших як *об'єкти* для власних бажань або страхів (однобічно – «doer» і «done to» – як «дійника» і «страдника»), і лише зустріч на рівні суб'єктів, двобічний рух взаємного впливу відкриває простір справжньої інтерсуб'єктивності.

Філософська феноменологія та екзистенціалізм також підкреслювали, що *бути собою* неможливо без *Іншого*. М. Бубер говорив про стосунок «Я – Ти» як первинний для людського існування; близькі ідеї розвивав Е. Левінас, для якого *Обличчя Іншого* є тим викликом, що формує нашу етичну суб'єктивність. Е. Левінас наголошував, що *інший передеє самому суб'єкту*: моя ідентичність народжується з безумовної відповідальності перед іншою людиною, котра звертається до мене як до *ти*. І тоді самість не є суто *онтологічною даністю*, а радше *етичним завданням*, відповіддю на присутність Іншого (Levinas, 1969). Ж.-П. Сартр, у свою чергу, аналізував феномен погляду іншої людини, який перетворює моє «Я» на об'єкт – сартрівський герой відчуває сором, коли усвідомлює, що *видимий іншими* (Sartre, 1943) – цей сором є зворотнім боком прагнення бути визнаними. Філософи-екзистенціалісти висвітлили амбівалентність: інший потрібен нам для самоусвідомлення, проте той самий інший може загрожувати нашій свободі своїм визначенням нас. У реляційному підході, що враховує цю діалектику, терапевтичні стосунки розглядаються як поле постійного перетину двох суб'єктів, де *обидва* впливають один на одного і постають то в ролі суб'єкта, то об'єкта, і завдання аналізу полягає у тому, щоб підтримувати діалогічний «третій» простір, у якому можливе взаємне

визнання. Третість (thirdness), що виникає зі здатності аналітика і пацієнта *разом* рефлексувати те, що відбувається між ними, дозволяє не скочуватись в сценарій владного домінування одного над іншим.

Отже, інтерсуб'єктивний дискурс ідентичності стверджує: *ідентичність – це феномен «між»*. Наше «Я» постає як *відображення у дзеркалі іншої свідомості*, а процес становлення ідентичності – як нескінченний діалог між самостями. Визнання (recognition) – базова психологічна потреба і водночас етична категорія – виступає необхідною умовою здорового розвитку особистості. Д. Віннікотт зазначав, що дитина, коли вона дивиться на обличчя матері, бачить саму себе, мати дивиться на дитину, і вираз її обличчя залежить від того, що вона там бачить (Winnicott, 1971). Реляційні теоретики продовжують цю ідею: психотерапевтичний простір розуміється ними як нове «дзеркало-вікно», у якому пацієнт і аналітик поступово *визнають один одного як суб'єктів* і спільно конструюють більш цілісну, живу ідентичність пацієнта.

Розподілене «Я» і множинні стани Self. Класичний психоаналіз З. Фрейда розглядав особистість амбівалентно – як єдине *Я*, розділене між «Воно», «Я» і «Над-Я». Проте в уявленні про зрілу ідентичність часто присутнє припущення про певну *єдність* або *цілісність* особистості, що є метою, яку треба досягти. Реляційний підхід підважує саме поняття монолітного «Я», віддаючи перевагу концепції *множинної самості* (multiplicity of self). Згідно з цим поглядом, кожна особистість містить у собі багато *суб-ідентичностей*, *Self-станів*, які можуть бути різними у різних контекстах взаємодії. Ще Г. Салліван зазначав, що у кожної людини стільки особистостей, скільки в неї міжособистісних стосунків (Sullivan, 1953). На наш погляд, таке твердження цілком відображає сутність реляційного погляду: *індивідуального «Я»* поза стосунками не існує: те, ким є людина, варіюється залежно

від того, з ким і в яких обставинах вона перебуває.

Досліджуючи феномен дисоціації та нелінійності психіки, Ф. Бромберг дійшов висновку, що **особистість не є статичним єдиним ядром**, а швидше процесом *перемикання* між кількома станами Self, кожен з яких має свою суб'єктивну реальність і історію. У здоровому функціонуванні ці різні аспекти особистості можуть більш-менш пов'язано співіснувати, тоді як у патології – особливо при травмах – вони виявляються жорстко дисоційованими.

Ф. Бромберг переосмислює розуміння психічного здоров'я у термінах толерантності до множинності – як здатність стояти у просторах між реальностями, не втрачаючи жодної з них – здатність відчувати себе одним цілим, будучи водночас багатьма (Bromberg, 1993). З такої точки зору, метою особистості є здатність *гнучко перемикатися* між різними своїми станами, **не втрачаючи відчуття своєї континуальності**. Формула такої парадоксальної єдності у множинності – «відчувати себе одним, будучи багатьма» – співзвучна з постструктуралістською філософією. Ж. Дельоз, критикуючи західну метафізику тотожності, стверджував, що **ідентичність – це лише тимчасова фіксація** у потоці становлення, а реальністю є *відмінність і мінливість* (Deleuze, 1994/1968). За Ж. Дельозом, кожна людина має безліч «складок» досвіду, множину неузгоджених голосів і сил, які ніколи не зводяться до єдиного центру (Deleuze, 1993/1988). Він віддавав перевагу поняттю **становлення (devenir)** над буттям: особистість – це нескінченне «ставання іншим», процес без остаточного результату (Deleuze & Guattari, 1987/1980). У психотерапевтичній практиці ми можемо часто спостерігати, як пацієнти виявляють **суперечливі самовідчуття**, різні ролі та образи себе, що можуть і не бути «обізнані» одне з одним. Завдання психотерапії з точки зору реляційного підходу полягає не у спробах досягти інтеграції уніфікованого Я, а радше **налагодити діалог** між цими

множинними аспектами самості, подолати дисоціацію, заради здатності толерувати внутрішню різноманітність без фрагментації.

Дж. Девіс, що досліджувала клінічні ситуації, де аналізанти і аналітики переживають інтенсивні емоції, описала, як різні стани виявляються у процесі психотерапії. Вона пише про появу у стосунку з певними пацієнтами такої «версії аналітика», яку він сам не впізнає або ж не любить у собі (Davies, 2004). Ці несподівані прояви аналітика – відповідь на певні аспекти селф пацієнта, що **активуються у взаємодії**. Дж. Девіс розглядає психотерапевтичний процес як осциляцію між двома конфігураціями «Я-Інший», які у певному сенсі *несумісні*, але *необхідні*. Вона зазначає, що обидві конфігурації «Я-Інший» мають отримати можливість проявитися – спочатку почергово, а згодом одночасно у свідомості – щоб аналітична робота могла просуватися вперед (Davies, 2004). І пацієнт і аналітик мають *разом усвідомити та визнати* ролі, у які вони взаємно залучені. Лише тоді можлива інтеграція раніше дисоційованих самостей, через **прийняття власної множинності**.

А. Гарріс, аналізуючи гендерну і сексуальну ідентичність, підкреслює, що універсальних сценаріїв розвитку немає – завжди є елемент **контингентності**. Згідно з її поглядами, будь-який людський досвід сексуальності та ідентичності будується на унікальному і неповторному «реченні», в якому елементи суб'єктивності, дії та об'єкта ніколи не є наперед заданими чи немінучими (Harris, 1991). Метафора «речення» використовується для ілюстрації того, що з тих самих «слів», як то біологічної статі, сімейних ролей, культурних норм тощо, різні люди складають різні «тексти» своєї ідентичності. Жоден компонент не визначає долю однозначно: навіть статеві й гендерні аспекти інтегруються індивідом **творчо і варіативно**, залежать від мовних і смислових інтерпретацій. Отже, множинність проявляється не лише у

внутрішній розмаїтості станів селф, але й у тому, що ідентичність кожного індивіда – своєрідна комбінація багатьох дискурсів, яка ніколи не повторюється повністю.

Розігрування і співтворення ідентичності. Розглядаючи ідентичність крізь оптику реляційного підходу, необхідно зупинитися на понятті **розігрування** (enactment), під яким ми розуміємо взаємну позасвідому інсценізацію певних ролей або сценаріїв у стосунку між аналітиком і пацієнтом. На відміну від класичного уявлення, де акцент робився на інтерпретації вербальних повідомлень, реляційні аналітики розуміють, що багато глибоких аспектів ідентичності проявляються не в словах, а саме в **дії та взаємодії** учасників аналітичного процесу. У розігруванні обидва учасника психотерапевтичної діади виявляються залученими до певної міжособистісної динаміки, позасвідомо повторюючи важливі для них минулі досвіди.

Розігрування висвітлюють ті аспекти ідентичності, що не були представлені у свідомості, а отже і не були інтегровані у нарратив особистості. Наведемо один із показових прикладів розігрування, який відбувся вже на етапі організації первинної консультації з молодим чоловіком, який звернувся за психотерапевтичною допомогою. Після телефонного дзвінка, під час якого він висловив зацікавлення у зустрічі, було погоджено час консультації. Однак у призначений момент пацієнт не з'явився. Ініціювавши дзвінок, аналітик почув здивування з боку пацієнта: він запевнив, що неправильно зрозумів домовленість і був переконаний, що зустріч має відбутися наступного дня. Коротко поспілкувавшись телефоном, аналітик та пацієнт зійшлися на тому, що, схоже, неправильно зрозуміли один одного. Під час первинного інтерв'ю, що відбулося згодом, мова зайшла про стосунки пацієнта з батьком. У цьому контексті він згадав, що між ними «завжди було непорозуміння» і що вони «ніколи не могли один одного зрозуміти». Відповідь психотерапевта –

«Тепер зрозуміло, що саме між нами відбулося» – озвучила той афективний і комунікативний пласт, який розгорнувся вже на етапі першого контакту.

Цей епізод є ілюстративним прикладом розігрування (enactment) – неусвідомленого відтворення минулого реляційного досвіду в поточній взаємодії. Хоча обидві сторони прагнули зустрітися, невидимий сценарій непорозуміння між батьком і сином був розгорнутий у терапевтичному полі. Підкреслю, що розігрування розгортається не лише у поведінковому, але й у афективному модусі: моє здивування, хвилювання та бажання прояснити ситуацію відлунювали у почуттях пацієнта, водночас відкриваючи спільний досвід фрустрації і недосяжності контакту. Разом з тим, розігрування дозволило одразу не тільки побачити, але і **взаємно відчувти** ту сферу болісного досвіду пацієнта, що потребувала свого розгортання та розрішення у психотерапевтичному контакті. Психотерапевтична дія часто відбувається не *попри* енактменти, а **внаслідок них**: осмислення та опрацювання розіграного дає шанс на нове значення й інтеграцію досвіду.

Реляційні автори неодноразово зазначали, що повністю уникнути взаємного позасвідомого впливу неможливо – будь-який аналітик, навіть якщо він намагається залишатись нейтральним, все одно стає учасником драми пацієнта. Тому сучасний аналітик радше **рефлексує свою участь** щоб використати її на користь процесу. В аналітичному діалозі завжди є плутанина двостороннього руху (Aron, 1996), і цей двосторонній рух приводить до **зіткнення** – тобто розігрування. Для реляційної перспективи це важливе джерело інформації про **неусвідомлені аспекти самості обох учасників**. Як зазначає Дж. Девіс, в ході важких енактментів аналітик може зустрітися зі своїми власними **дисоційованими станами селф** – тими, що, можливо, резонують із переживаннями пацієнта (Davies, 2004).

Отже, розігрування можна розглядати як своєрідні ігри, репрезентації позасвідомого, через які розкривається «невисловлена» частина особистісного дискурсу. Згідно з Д. Стерном, у таких моментах проявляється *неформульований досвід* (unformulated experience) – та частина психічного, що ще не має засобів для символізації (Stern, 1997). Розігрування робить ці позасвідомі аспекти *інтерсуб'єктивно видимими*, бо вони розгортаються між двома людьми. Це дає змогу згодом інтегрувати їх у наратив себе, тобто розширити й поглибити ідентичність. Важлива умова – **визнання** того, що відбулося, з обох сторін. Тут ми повертаємося до поняття визнання на новому рівні: пацієнтові необхідне **прийняття його досвіду** з боку аналітика, більше ніж інтелектуальне пояснення. Тільки впевнившись, що інший (психотерапевт) *втримує* найскладніші, раніше дисоційовані прояви і залишається у стосунку з пацієнтом, той стає здатним *сам* прийняти ті частини себе, які раніше були нестерпними. Д. Бенджамін називає це поступкою (surrender) з боку аналітика – готовністю на якийсь час **відмовитися від контролю** і дати статися тому, що відбувається, щоб у цьому розігруванні народилось нове спільне знання (Benjamin, 2018). Осмислене розігрування стає ґрунтом для **корекційного досвіду**.

Отже, реляційний підхід розуміє розігрування як місток, завдяки якому позасвідомий, дисоційований зміст переходить із внутрішнього світу у міжсуб'єктний простір, де може бути розпізнаним і символізованим. Це доповнює уявлення про особистість як про **процес, що відбувається «між»**. Ідентичність твориться у співдії: ми дізнаємося, ким є, не з інтроспекції наодинці з самим собою, а з того, як *взаємодіємо* і який слід лишаємо в інших. С. Мітчелл зазначав, що бажання завжди переживається в контексті взаємин, і саме цей контекст визначає його значення. Психіка складається з реляційних конфігурацій, а досвід структурований

через взаємодії (Mitchell, 1988). Ця думка підсумовує реляційну парадигму: *mind* (психіка, самість) – це стосункова мережа, а не автономна сутність, що набуває сенсу лише у контексті взаємодії.

Влада, визнання і контигентність: критичний та феміністичний погляди. Розуміння ідентичності у реляційному аналізі тісно переплетено із критичною теорією та феміністською думкою, що звертають увагу на *контекст влади і соціального дискурсу* у формуванні самості. Особистість народжується та розвивається не лише в міжособистісному полі «родина – близькі», але й у ширшому просторі культурних норм, мовних категорій, ієрархій влади. М. Фуко показав, що у сучасному суспільстві **ідентичності є продуктом владних дискурсів**: медичні, правові, педагогічні дискурси визначають, хто є «нормальним» чи «девіантним», якими мають бути «чоловік» чи «жінка», «громадянин», «божевільний» тощо. М. Фуко писав: *“Не питайте, хто я, і не просіть мене лишатися тим самим”*, маючи на увазі, що вимога сталої ідентичності – це інструмент контролю, притаманний бюрократії та дисциплінарному суспільству (Foucault, 1972). Феміністична теорія співзвучна цій критиці: те, що ми вважаємо своєю «сутністю», як то гендерну ідентичність, значною мірою нав'язане суспільними очікуваннями та владними відносинами між статями.

Д. Бенджамін продемонструвала, як патріархальні моделі влади пронизують найінтимніші стосунки і психіку. Вона зазначила, що традиційний дискурс формує «Я» чоловіка через заперечення залежності і вразливості, що асоціюються з «жіночим», а «Я» жінки – через заперечення автономії, в той час як прояви нею сили сприймаються як загроза (Benjamin, 1988). Така комплементарна структура шкодить ідентичності обох, блокуючи можливість взаємного визнання. Як альтернативу, вона пропонує **інтерсуб'єктивну взаємність**, де влада не концентрується в одних руках: обидва партнери визнають незалежність і

суб'єктність одне одного. Такий погляд на стосунки відповідає як етичному ідеалу, так і терапевтичній меті – звільнити особистість від примусу відповідати чужим проєкціям і нормам.

Феміністська критика підкреслює *контингентність* ідентичності. Гендер – не біологічна доля, а *виконання ролі, перформативний акт* (Butler, 1990). А. Гарріс говорить про гендер як про «soft assembly» – процес, що не має жорсткого сценарію, а формується поступово під впливом різних чинників, тому можливі різні кінцеві конфігурації (Harris, 2005). Влада культурних наративів велика, але не абсолютна: індивід володіє *потенціалом творчо комбінувати* доступні ідентичні елементи. Так, сучасна людина часто конструює свою ідентичність *еклектично*, спираючись на різні субкультури, мережеві спільноти, особистий досвід, а не тільки на традиційні категорії, що ускладнює старі бінарні опозиції (чоловік/жінка, гетеро/гомо, своє/чуже) і вимагає більш гнучких дискурсів ідентичності. М. Фуко зазначав, що там, де дискурс влади прагне закріпити статичні ідентичності, виникає і *опір* у формі нових самовизначень, як то феміністичні рухи, рухи ЛГБТ+, постколоніальні ідентичності. Цей *полілог* у суспільстві, конкуренція дискурсів, відбивається і на індивіді, що може переживати внутрішній розкол між нав'язаним ззовні образом себе і власним аутентичним переживанням.

Врахування соціального виміру ідентичності є характерним для реляційного аналізу. Очевидно, що *влада* (authority, power) присутня і у кабінеті аналітика: як у ролі психотерапевта, що є експертом, представником певної інституції, так і у відмінностях статусу, соціальних привілеїв. На наш погляд, важливою частиною психотерапевтичного процесу є оприсутнення цих контекстів, аби вони не залишалися прихованими аспектами стосунку. Проілюструємо це невеликим прикладом. Один з пацієнтів, молодий чоловік, звернувся до психотерапевта після перерваного аналізу з

іншим старшим аналітиком, що був представником класичної школи. Пацієнт пояснив причину переходу тим, що у попередніх стосунках сформувалася напружена ієрархічна динаміка, яку він описував у термінах батьківсько-синової взаємодії. Його мотивацією звернутися до нового аналітика була спроба знайти більш рівноправний контакт, вільний від авторитарного перенесення. Однак протягом тривалого часу робота перебувала в стані глухого буксування. Формально взаємодія була коректною, та відчувалася непроговорена тріщина у стосунку, гальмування у формуванні довіри. Згодом, знаходячись вже на піку відчаю, пацієнт зізнався аналітику, що він є гомосексуалом. Саме тому сталося припинення попереднього аналізу: попередній аналітик сприймав гомосексуальність пацієнта як патологію, яку необхідно лікувати. Цей момент виявив приховану основу глухого кута у психотерапевтичній діаді: мовчазну, але визначальну недовіру пацієнта до фігури аналітика як представника системи, здатної його знецінити або завдати шкоди. Йдеться не лише про особистісну, але й про структурну довіру: як це – бути відкритим і вразливим у присутності гетеросексуального, цисгендерного психотерапевта, який має владу (і символічну, і інституційну) над процесом? І як у цій динаміці не повторити травматичний досвід попереднього розчарування? Лише після того, як ці аспекти – сексуальна ідентичність, попередній травматичний досвід у терапії, різниця у соціальних ідентичностях, а також влада в аналітичному просторі – були винесені у фокус спільного осмислення, з'явилась можливість для подальшої аналітичної роботи. Це стало прикладом того, як оприсутнення соціального і структурного контексту в кабінеті аналітика не лише дозволяє уникнути повторного розігрування травми, а й створює простір для дійсного контакту і змін.

Психотерапія виступає свого роду *контрдискурсом* до травматичних владних

дискурсів. Відкрито визнаючи вплив влади, реляційний аналітик допомагає пацієнту **реполітизувати** його страждання, що є кроком до **переозначення ідентичності**: від почуття власної меншовартості – до розуміння себе як того, хто має голос і право на визнання.

Ю. Крістевій належать важливі ідеї про *іншість всередині самоті* та про зв'язок мови, позасвідомого і суб'єктності. Її поняття **аб'єкту** (abject) описує те, що *виключається* зі свідомої ідентичності, аби ця ідентичність залишалася цілісною та «чистою». Аб'єктне – це водночас частина нас і чуже, те, від чого нас нудить, що ми витісняємо, як то тілесність, смертність, «непристойні» потяги. Ю. Крістева стверджує, що суб'єкт постійно балансує на межі між *самоідентифікацією* в рамках мовних категорій, соціальних норм – те, що вона називає **символічним** та *витісненням хаотичного, до-мовного досвіду*, що належить до **семіотичного** виміру (Kristeva, 1982). Таким чином, **ідентичність завжди нестабільна**, вона є процесом (*суб'єкт-в-процесі*), а не завершеним продуктом. Таке розуміння суголосне із реляційним: ми не маємо раз і назавжди заданого «ядра», а переходимо через численні позиції, відкидаючи одні свої риси та присвоюючи інші залежно від контексту. Тоді психотерапевтичний ідеал постає у формулюванні – *не позбутися чужого в собі*, а навчитися його інтегрувати без втрати себе. Ми можемо побачити паралель між крістевським **«прийняттям власної іншості»** і бромбергівською здатністю **«бути багатьма»**. В обох випадках йдеться про прийняття неузгодженості, гнучкість ідентичності.

Отже, критичний і феміністський дискурс привносить у реляційний підхід до ідентичності важливий акцент на **нерівність і владу**. Ідентичність формується під пресом суспільних інституцій. Водночас, реляційна перспектива підкреслює, що владні схеми можна трансформувати через новий досвід взаємодії. Якщо традиційний дискурс нав'язує певній групі стан об'єкта

(невизнаного Іншого), то цю травму можна опрацювати, створюючи *відносини, основані на визнанні і рівності*. Психотерапія, побудована на стосунку, стає своєрідною моделлю виходу з-під влади токсичних ідентичностей: людина вчиться бачити себе не через призму домінуючих стереотипів чи старих травматичних ролей, а через живий досвід **автентичного контакту** з іншим, де є місце для всіх її голосів.

Мова, ігри і соціальна конструкція «Я»: від феноменології до постмодерну. Ідентичність як дискурс неможливо уявити поза **мовою**, адже саме в мові ми формуємо, *хто ми є*. Л. Вітгенштайн показав, що значення слів визначається їх використанням у **мовних іграх** – правилах, встановлених спільнотою. Слово «Я» теж підпорядковується цим правилам: дитина вчиться вживати «я» через соціальну взаємодію, і навіть найінтимніші самоописання робляться мовою, запозиченою від інших. Отже, **«Я» – це мовний конструкт**, який ми освоюємо, граючи за певними культурними сценаріями. Зауваження Л. Вітгенштайна, що *«неможлива приватна мова»*, означає, що не існує суто індивідуальної, недоступної іншим форми вираження думок. Будь-яке визначення себе – «я є такий-то» – уже передбачає **іншого, хто це зрозуміє**. Звідси випливає соціальний конструкціонізм у психології, який стверджує, що особистість – не стільки «об'єкт, що пізнає сам себе», скільки **постійно переписуваний текст** у процесі соціального спілкування (Gergen, 1991).

Реляційний підхід поділяє цю увагу до мовних і смислових аспектів. Стосунки інтерпретуються як своєрідна *розмова*, де партнери домовляються про «версію реальності». Пацієнт і аналітик, взаємодіючи, фактично **співстворюють нову історію** життя пацієнта, як новий текст: переосмислюють події, дають інші назви почуттям, пробують нові описи self. У психотерапії виникає можливість **переписати** старий, травматичний, жорсткий і одновимірний наратив. Такий процес – по суті **мовна гра**: пацієнт

здійснює спроби говорити інакше про себе і свої переживання, спочатку в аналітичному просторі, а далі – і у житті поза кабінетом. Аналітик виступає тут *співтворцем оповіді* та фасилітатором вільної гри значень. Це дуже суголосно з постмодерним уявленням про «*смерть автора*» – немає єдиного автора історії, вона завжди спільно написана.

Важливою ознакою постмодерного мислення є *іронічне ставлення до будь-яких абсолютних тотожностей*. Р. Рорті, зокрема, підкреслював *випадковість* (contingency) нашого буття і мовлення, він доводив, що людина не має наперед заданої сутності чи призначення; ми творимо своє «я» так само, як автор пише роман – обираючи та тестуючи різні стилі, виправляючи чорнове на чистовик. *Ідентичність – як літературний текст*, відкритий до переписування. Р. Рорті називав ідеальним прикладом такого ставлення життя видатного митця, який озирається на своє минуле і може сказати: «Так, я хотів саме цього» – тим самим *привласнюючи* свою історію, надаючи їй сенсу. Кожен до певної міри може стати автором власної ідентичності, якщо звільниться від віри в «*справжню природу Я*», задану наперед (Rorty, 1989). Такий погляд співзвучний з М. Фуко, який у пізніх роботах говорив про *технології себе* – свідомі практики, за допомогою яких людина формує свій характер, стиль життя, образ себе (Foucault, 1988). Замість шукати «хто я насправді», М. Фуко пропонував запитати: «ким я *можу стати?*», тобто вбачав у ідентичності *проект творчості*.

На нашу думку, у контексті психотерапії такі ідеї означають, що ідентичність пацієнта розглядається не як прихована сутність, а як *історія, яку пацієнт має переповісти наново*. Аналітик – спів-автор, що заохочує вільні асоціації, або ж вільне *поєднання* смислів, дослідження альтернативних версій себе.

Розглянемо це на прикладі. Пацієнтка – зріла жінка близько 40 років – звернулася до психоаналітичної психотерапії у стані депресії, з відчуттям життєвої порожнечі та

переконанням у власній неповноцінності. В її наративах звучало глибоке самознецінення, переконання в тому, що вона є «другорядною», «винною», «нецікавою», «неповноцінною». Такі уявлення про себе формувалися в атмосфері родини, де батько постійно її пригнічував, знецінював і домінував, а мати ніяк не проявляла своєї суб'єктності, покійно погоджуючись на роль служниці. Після смерті батька його інтерпретації пацієнтки як «дурної», «нездатної», «неповноцінної» продовжили своє функціонування вже як її внутрішні наративи.

Пацієнтка завжди була чутливою і чуттєвою людиною, що в юності виявляла виняткову обдарованість у сфері живопису. Вона мала потенціал стати художницею, однак вимушена була відмовитися від мистецтва через хворобу батька і потребу працювати в корпоративному секторі. Це рішення, яке вона раціонально пояснювала як «необхідність», на глибшому рівні було продовженням життєвого сценарію самозречення, втрати себе на угоду чужим очікуванням.

Аналітичні сесії проходили в щільній атмосфері болю, смутку, фантазій про суїцид, постійних самозвинувачень. В один із таких моментів психотерапевт зауважив: «Коли людина каже, що не хоче жити, це може означати, що вона не хоче *так* жити». Ця ідея виявилася тим, що Р. Рорті називає «контингентним» мовним поворотом – точкою, де можливий перехід до нового опису реальності. Вона стала для пацієнтки одним з поштовхів до усвідомлення: справа не в тому, що вона «не здатна» жити, а в тому, що вона *не хоче продовжувати старий наратив*.

Поступово в аналізі почали спільно конструюватись інші смисли: через вільні асоціації, іронію, уявні експерименти, метафори. Агресія, яка раніше була спрямована на знищення себе, стала набувати іншого вектора – як енергія творення, протесту, особистісного авторства та асертивності. З часом пацієнтка наважилась звільнитись та відновити пошуки себе в мистецтві, а потім

організувала арт-бізнес. На одній з пізніших сесій вона розповіла, що була на дачі, і хтось із її сусідів зробив на стіні дачного будинку панно, що складалося з черепків розбитого посуду. Тоді у психотерапевтичній діаді з'явилась метафора про власне життя пацієнтки як таке, що заново зібране з уламків та перетворене тепер на мистецький акт.

На наш погляд, цей випадок ілюструє постмодерний і реляційний підхід до ідентичності. Пацієнтка входить у психотерапію з жорстким, одномірним, травматичним оповіданням про себе. Завдання аналітичного процесу полягає в тому, щоб створити простір для гри, для мовного та емоційного експерименту, де пацієнтка може дібрати нові описи, протестувати нові «я». Цей процес розгортається в аналітичних стосунках, де аналітик є співтворцем тексту – фасилітатором нових мовних ігор, нових наративів, нових ідентичностей. В цьому контексті, екстраполюючи ідеї Р. Рорті на психотерапевтичний процес, можна казати про поетику власного життя: «ставати тим, ким можеш бути», переписуючи себе як роман.

Отже, аналітичний процес постає як спільна робота з переписування власного наративу, де ідентичність розглядається як відкрита до змін і багатоголоса структура. У цьому сенсі психотерапія має не лише реконструктивний, а й герменевтичний вимір: вона зосереджена на тлумаченні життєвого досвіду, пошуку нових смислів, які можуть виникати у діалозі. Саме тут феноменологічний підхід додає глибини, дозволяючи фокусуватись як на змісті, так і на способі переживання – як суб'єкт живе себе у стосунках з іншим, як формується його відчуття реальності та автентичності.

Феноменологічний підхід допомагає краще зрозуміти, як формується переживання власного «Я» у контексті стосунків з іншими. У психотерапії це особливо помітно, коли пацієнт зустрічається з відчуттям, що живе не своїм життям, а радше за очікуваннями інших. У аналітичному сеттінгу з'являється

можливість досліджувати власні реакції, внутрішні конфлікти та суперечливі бажання. Пацієнт поступово наближається до способу існування, що більше відповідає його глибинним потребам і переживанням. У цьому процесі важливу роль відіграє спільна увага до того, як щось переживається «тут і тепер», а також до смислів, які поступово набувають форми в діалозі.

Висновки. На підставі проведеного аналізу *обґрунтовано реляційну концепцію ідентичності* як динамічного, інтерсуб'єктивного конструкту, що спільно конструюється у психотерапевтичному просторі. Ідентичність особистості не є статичною внутрішньою сутністю, а формується та трансформується у просторі міжособистісної взаємодії. На відміну від традиційних індивідуалістичних уявлень, самість розглядається як процесуальний феномен, що виникає у взаємозв'язку з іншими людьми та широким контекстом їхнього існування. Такий підхід дозволяє по-новому зрозуміти природу особистісного «Я», висвілюючи його залежність від стосунків, спільного смислотворення і конкретних життєвих обставин.

Ідентичність є результатом інтерсуб'єктивного співконструювання: вона народжується і видозмінюється у процесі безперервної міжособистісної взаємодії. Психотерапевтичні стосунки виступають специфічним середовищем, де клієнт і терапевт спільно творять нові значущі смисли та наративи ідентичності. Взаємодія, побудована на емпатії, прийнятті та автентичному діалозі, відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки саме через неї відбувається взаємне віддзеркалення досвіду та підтвердження образу себе.

Одним із ключових висновків є усвідомлення динамічності і множинності ідентичності, що має змінний, багатогранний характер – вона постійно еволюціонує під впливом нового досвіду, рефлексії та взаємодії. Особистість інтегрує в собі множинну потенційних самоконцепцій і ролей, кожна з яких може актуалізуватися залежно від ситуації та

партнерів по взаємодії. У різних стосунках на перший план виходять різні грані «Я», що свідчить про гнучкість і адаптивність ідентичності, самість складається з взаємопов'язаних аспектів, здатних по-різному проявлятися, надаючи індивіду можливість пристосовуватися до змінних обставин без втрати відчуття власної тяглості та цілісності.

Крім того, результати наголошують на вагомому впливі макроконтексту на конструювання ідентичності, що формується не тільки у межах безпосередньої діадної взаємодії, а й під значним впливом ширшого соціокультурного середовища. Культурні цінності, суспільні дискурси, нормативні очікування та історичні обставини задають рамки, в межах яких людина осмислює себе і вибудовує свої наративи ідентичності. Самість занурена у широкий контекст спільноти й епохи: те, як особистість себе усвідомлює і ким себе визначає, значною мірою зумовлено доступними в цьому контексті смислами та практиками. У процесі психотерапії необхідно враховувати соціальне тло пацієнта, оскільки макросередовище опосередковано присутнє у будь-якій інтерсуб'єктивній взаємодії і здатне як підтримувати, так і обмежувати особистісні зміни.

Динамічний та співконструйований характер ідентичності вказує на її значний трансформаційний потенціал. Психотерапія надає можливість реорганізувати власні уявлення про себе, віднайти нові смисли особистої історії та інтегрувати раніше несумісні аспекти своєї особистості. Через новий досвід співпраці з аналітиком, пацієнт здатен випробувати альтернативні способи буття, сформувати більш цілісний та автентичний образ «Я». Цей трансформаційний аспект особливо підкреслює роль психотерапії, що слугує полем для розвитку і трансформації ідентичності.

Теоретичний внесок проведеного дослідження полягає у розробці цілісної реляційної моделі ідентичності, яка поєднує міжособистісний та

контекстуальний виміри особистісного розвитку. Запропонована концепція розширює та поглиблює існуючі наукові уявлення про природу ідентичності, зміщуючи акцент із статичних, есенціалістичних підходів до «Я» на його динамічну, співзалежну з оточенням сутність. Такий підхід узгоджується із сучасними тенденціями психологічної науки, що розглядають психіку крізь призму відносин і контексту. У межах даної роботи здійснено синтез напрацювань різних теоретичних напрямів – зокрема ідей інтерсуб'єктивного психоаналізу, соціального конструкціонізму та наративної психології – що дозволило подолати розрив між індивідуальними та соціальними аспектами аналізу ідентичності. Отримані результати підкреслюють нерозривну єдність внутрішніх психічних процесів і міжособистісних стосунків у становленні самості, пропонуючи нову перспективу для розуміння особистості як одночасно суб'єкта і продукту взаємодії. Таким чином, стаття робить внесок у теорію психотерапії та психології особистості, обґрунтовуючи новий підхід до трактування ідентичності, що враховує її динамічну природу та реляційну обумовленість.

Практичні імплікації дослідження безпосередньо стосуються сфери психотерапевтичної допомоги. Розуміння ідентичності як динамічного співконструйованого феномену дозволяє фахівцям переосмислити підходи до роботи з клієнтами, які мають запити, пов'язані з самовизначенням, самооцінкою чи особистісними змінами. Психотерапевт, озброєний цією концепцією, усвідомлює себе активним учасником та співтворцем змін у самості клієнта. Це накладає особливу відповідальність на характер взаємодії в психотерапевтичній діаді, якість стосунків у якій стають критично важливими для успішного співконструювання нових смислів. Врахування множинності селф спонукає до комплексного оцінювання статусу

пацієнта, різні аспекти «Я» якого можуть проявлятися у відповідних ситуаціях, та потребувати допомоги у усвідомленні та інтеграції. Крім того, знання про вплив макроконтексту підказує необхідність культурної чутливості та уваги до соціальних чинників: зокрема до унікального життєвого досвіду пацієнта, групової належності, цінностей та суспільних установок, що впливають на самовизначення. Застосування реляційної перспективи у практиці таким чином підвищує ефективність психотерапії, оскільки інтервенції узгоджуються з реальними взаєминами та життєвим контекстом пацієнта.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому вивченні окремих аспектів реляційної ідентичності та емпіричній перевірці зроблених висновків у різноманітних контекстах. Зокрема, доцільними є подальші дослідження механізмів інтерсуб'єктивного співконструювання ідентичності у процесі психотерапії – наприклад, аналіз діалогової взаємодії між

терапевтом і клієнтом, що дозволить описати тонкі процеси спільного творення смислу «Я». Перспективними видаються і кількісні, і якісні роботи, що простежать динаміку ідентичності до та після терапевтичного втручання, аби емпірично підтвердити трансформаційний потенціал реляційного підходу. Окремим напрямом для подальшого пошуку є дослідження впливу макроконтексту: порівняльні міжкультурні дослідження можуть показати, як різні соціальні умови та культурні наративи модифікують процес співконструювання ідентичності. Також варто розширити застосування запропонованої моделі за межі індивідуальної терапії – наприклад, в груповій роботі чи організаційному консультуванні – і оцінити її ефективність у цих сферах. Загалом, подальші наукові розвідки допоможуть уточнити й розвинути реляційну концепцію ідентичності, сприяючи її еволюції та глибшій інтеграції в сучасну психологічну науку і практику.

Література:

1. Aron, L. (1996). *A meeting of minds: Mutuality in psychoanalysis*. The Analytic Press.
2. Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
3. Benjamin, J. (1988). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Pantheon Books.
4. Benjamin, J. (2018). *Beyond doer and done to: Recognition theory, intersubjectivity and the third*. Routledge.
5. Brandom, R. (2007). The structure of desire and recognition: Self-consciousness and self-constitution. *Philosophy & Social Criticism*, 33(1), 127–150. <https://doi.org/10.1177/0191453707071389>
6. Bromberg, P. M. (1998). *Standing in the spaces: Essays on clinical process, trauma, and dissociation*. The Analytic Press.
7. Cushman, P. (2019). *Between two worlds: A political psychology for precarious times*. Oxford University Press.
8. Davies, J. M. (2004). Whose bad objects are we anyway? Repetition and our elusive love affair with evil. *Psychoanalytic Dialogues*, 14(6), 711–732.
9. Davies, J. M., & Frawley, M. G. (1992). Dissociative processes and transference-countertransference paradigms in the treatment of adult survivors of childhood sexual abuse. *Psychoanalytic Dialogues*, 2(1), 5–36.
10. Deleuze, G. (1993). *The fold: Leibniz and the Baroque* (T. Conley, Trans.). University of Minnesota Press. (Original work published 1988)
11. Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition* (P. Patton, Trans.). Columbia University Press. (Original work published 1968)
12. Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press. (Original work published 1980)
13. Erikson, E. H. (1959). *Identity and the life cycle*. International Universities Press.
14. Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1969)
15. Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1975)
16. Foucault, M. (1988). Technologies of the self. In L. H. Martin, H. Gutman, & P. H. Hutton (Eds.), *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault* (pp. 16–49). University of Massachusetts Press.

17. Freud, S. (1929). *Das Unbehagen in der Kultur* [Civilization and its discontents]. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
18. Gergen, K. J. (1991). *The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life*. Basic Books.
19. Gerson, S. (2004). The relational unconscious: A core element of intersubjectivity, thirdness, and clinical process. *The Psychoanalytic Quarterly*, 73(1), 63–98.
20. Harris, A. (2000). Gender as a soft assembly: Tomboys' stories. *Studies in Gender and Sexuality*, 1(3), 223–250.
21. Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of spirit* (A. V. Miller, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1807)
22. Heidegger, M. (1962). *Being and time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Trans.). Harper & Row. (Original work published 1927)
23. Kernberg, O. F. (2006). Identity: Recent findings and clinical implications. *Psychoanalytic Inquiry*, 26(4), 395–406. <https://doi.org/10.1080/07351690600995515>
24. Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. International Universities Press.
25. Kojève, A. (1969). *Introduction to the reading of Hegel: Lectures on the phenomenology of spirit* (J. H. Nichols Jr., Trans.). Basic Books.
26. Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection* (L. S. Roudiez, Trans.). Columbia University Press. (Original work published 1980)
27. Levinas, E. (1969). *Totality and infinity: An essay on exteriority* (A. Lingis, Trans.). Duquesne University Press. (Оригінальна робота опублікована 1961)
28. McAdams, D. P. (1997). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. Guilford Press.
29. Mitchell, S. A. (2000). *Relationality: From attachment to intersubjectivity*. The Analytic Press.
30. Ogden, T. H. (2020). Toward a revised form of analytic thinking and practice: The evolution of analytic theory of mind. *The Psychoanalytic Quarterly*, 89(2), 201–226.
31. Rorty, R. (1989). *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge University Press.
32. Sartre, J.-P. (1956). *Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology* (H. E. Barnes, Trans.). Philosophical Library. (Original work published 1943)
33. Stern, D. B. (1997). *Unformulated experience: From dissociation to imagination in psychoanalysis*. The Analytic Press.
34. Stolorow, R. D., Atwood, G. E., & Orange, D. M. (2002). *Worlds of experience: Interweaving philosophical and clinical dimensions in psychoanalysis*. Basic Books.
35. Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. W. W. Norton & Company.
36. Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. Tavistock Publications.
37. Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations* (G. E. M. Anscombe, Trans.). Basil Blackwell.